

Әдістемелік нұсқаулардың
тұлғалық парағы

Нысан
ПМУ ҰС Н 7.18.3/40

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті
«Тарих» кафедрасы

«Ресей тарихи ғылымындағы қыпшақтану
зерттеулердің тарихнамасы (XVIII-XX ғғ.)» пәнінен
6N0203 «Тарих» мамандығының магистранттары арналған

ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУЛАР

Павлодар

мелік нұсқауларды
әкіту парағы

Нысан
ПМУ ҰС Н 7.18.3/41

БЕКІТЕМІН

ОІ жөніндегі проректор

_____ Пфейфер Н.Э.

20__ж. «__» _____

Құрастырушы: _____ доцент Н.Е. Күзембаев

«Тарих» кафедрасы

6N0203 «Тарих» мамандығының магистранттары арналған
«Ресей тарихи ғылымындағы қыпшақтану
зерттеулердің тарихнамасы (XVIII-XX ғғ.)» пәнді меңгеру жөніндігі

әдістемелік нұсқаулар

Кафедраның отырысында ұсынылды

20__ж. «__» _____, №__ Хаттама

Кафедра меңгерушісі _____ Мамытова С.Н. 20__ж. «__» _____

Тарих және құқық факультет ОӘК мақұлданды

20__ж. «__» _____, №__ Хаттама

ОӘК төрағасы _____ Сулейменова Ш.К. 20__ж. «__» _____

МАҚҰЛДАНДЫ:

ОӘБ бастығы _____ Жуманкулова Е.Н. 20__ж. «__» _____

Университеттің оқу-әдістемелік кеңесімен мақұлданды

20__ж. «__» _____ №__ Хаттама

1 Семинар сабақтарын жүргізудің мақсаттары мен міндеттері

Семинар – топтық тәжірибе сабағы. Оның негізгі міндеті, белгілі бір пәнді терең оқу және оқып жүрген ғылымның ерекшеліктерін есепке ала отырып, керекті әдістемелі қамту. Өз еркімен шығармашықты студентте дамытады, олардың ғылымға және ғылыми зерттеулерге қызығушылығын күшейтеді, ғылыми теориялық орынды өмірлік тәжірибемен байланыстыруға көмектеседі және жұмыстың тәжірибелік білімдерді қорытуға қатысады бұл семинар сабақтарының біліми-тәжірибелік және тәрбиелік маңызы. Онымен қатар семинар сабақтары-студенттердің жеке жұмыс нәтижелерінің бақықалау құралы.

Семинарларға қатысу студенттердің жалпы, кәсіби және мәдени дүниетанымын кеңейтеді.

Семинарлар әңгіме, хабарлама және толықтыру, доклад, реферат, диспут, жазбаша жұмыс ретінде өте алады.

Семинар - әңгіме – оқу – тәжірибелік сабақтардың жоғары мектептердегі ең таралған түрі. Ол белгіленген жоспар бойынша әңгіме формалында және мұғалімнің қысқаша бастауымен және қорытындысымен өте алады. Жосрап сабақтың мақсатына сәйкес келіп және студенттердің жұмысқа белсенді қатысуға қамтамасыз ету керек.

Семинар-әңгіме алғында жұмыстың қорытындылары шығарылып, оларға баға беріледі, тақырыпты одан әрі қарастыру тақырыптары немесе оның жеке сұрақтары келесі сабаққа дайындау тапсырмасы беріледі.

Студенттердің докладтары тыңдау және талқылау семинар сабақтардың маңызы түрі. Мұғалімнің тапсыруымен олар алдын ала дайындалады. Докладта 3 негізгі бөлім қарастырылары: кіріспе, онда тақырыпқа анықтамасы, әдістемесі, құрылысы және мазмұны көрсетіледі; сонымен бірге тарихнамасымен деректемесі беріледі. Кіріспенің мазмұнына байланысты оған 3-5 мин. Беріледі. Одан кейін негізгі бөлім – қарастырылып жатқан тақырыптың мазмұндамасы (көбінесе мәселелік жоспарда) және жалпылама – қорытынды. Мұндай докладтың уақыты 20-30 мин.

Жоғары мектепте семинар сабақтарының маңызды орнын рефераттар алады. Мазмұнына қарай реферат сөзі доклад сөзіне ұқсақ болса да, реферат творчестволық жұмыстың жоғары деңгейі. Докладты айтуға дайындалған студент жоспар мен конспектімен шектеледі, ал реферат үшін бұл жеткіліксіз. Оның қорғалуы – бұл шығарма, аяқталған жұмыс оған дайындалу терең білімдерді керек етеді.

Семинар сабақтарының икемді түрі диспут. Диспут сөзінің аудармасы «диспут» (dispute – айланамын, дауласамын), ол қатысушылардың жоғары ойлау белсенділікті керек етеді.

Семинардың толығырақ құнды қасиеті дискуссия процессінде көрінеді. «Дауда ақиқай тауады», - дейді философтар.

Семинарлар – жазбаша жұмыстар. Қиын сұрақтар теорияларда қоғамдық, гуманитарлық ғылымдардың мұғалімдарі студенттерге көбіне жазбаша жұмыстарды ұсынады. Олар қысқа (15-20 мин.) немесе 2 академиялық сағатқа созылған болу мүмкін. Бірінші жағдайда олар аяқталған

соң дереу баға беріледі, ал екіншісі арнайы берілген уақытта көбінесе келесі сабақта.

ПӘННІҢ ТӘЖІРИБЕЛІК БӨЛІМІНІҢ МАЗМҰНЫ **Тәжірибелік сабақтарының тізімі**

Тақырып 1. Кіріспе. Тарихнама мәселесі.

1 Қыпшақтанудың методологиялық мәселелері

2 Қыпшақтанудың дерекнамасы

Ресейдегі XVIII – XX ғысырдың 80-жылдарындағы қыпшақ тайпаларын зерттеу мәселесінің тарихы тарих ғылымында алғашқы көтеріліп отыр, сондықтан осы оқыту курсін бірегей деп санауға болады. Тарихнамалық сараптама барлық, соның ішінде көшпелі де, отырықшы да, мәдениеттердің теңдігіне негізделген өркениеттік келіс негізінде жасалған. Бұл жағдай ресейлік тарихи ғылымындағы қыпшақ тайпаларының зерттелуі жүргізіліп отырған, этносаяси тарих, тарихи география, материалдық және рухани мәдениет, шаруашылық мәселелерін объективті түрде қарастыруға мүмкіндік береді.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [1], 3-7 бет.

Тақырып 2. Ресей тарихына шолу жасауда қыпшақтарды зерттеп тану.

1 Князь Мономахтың антиполовец саясатының бағалауы.

2 Моңғолдарға қарсы күресте орыс және половцтердің бірігуі

Тарихшылар Половец даласынанан келетін қауіпті шамадан тыс асырып жіберген болатын, олар мұны Русьтің дамуындағы кемшіліктердің негізгі себебі ретінде және Киев князьдігінің саяси және экономикалық құлдырауының алғышарты ретінде білді. Біздің ойымыша бұлардың басты себебі Русьтің өз ішіндегі өзара қырқыстар, олар күштердің бірігунің және биліктік орталықтануының басты кедергісі болды.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [1], 8-15 бет.; [2], 9-25 бет.

Тақырып 3. Революцияға дейінгі зерттеушілердің еңбектеріндегі қыпшақтардың тарихы, мәдениеті және шаруашылығы.

1 Қыпшақ тайпаларының тас мүсіндері мен ескерткіштерінің этникалық жағынан интерпретациялау мәселелері

2 Қыпшақтардың тілдік және жазба ескерткіштері

Қыпшақтар, құмандар және кимектер қыпшақ тайпаларының құрамына енді. Қыпшақтар қазақтардың, башұрттардың, өзбектердің ру-тайпалық құрамында табылды, бұл қыпшақ этникалық компонентінің осы халықтадың этникалық тарихына ықпалы туралы шешімдерді шығаруы негіз болды. Қыпшақ тілінің қазақ, қырғыз, башқұрт, өзбек, алтай, татар тілдернің қалыптасуына үлкен ықпал еткені анықталды.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [1], 16-26 бет.; [2], 27-38 бет.; [5], 392-408 бет.

Тақырып 4. Дешті Қыпшақ – қыпшақ тайпалар одағының территориясы

1 Түркі халықтарының құрамында қыпшақ тайпаларының қоныстануы

2 Көшпелі құмандардың географиялық шектері

Революцияға дейінгі кезеңде «Дешті-Қыпшақ», және «Кумания» географиялық терминлері танымал болады. Зерттеушілер осы географиялық обылыстардың шекараларын анық межелейді. Егер Дешті-Қыпшақтың территориясы ертістің шығыс бөлігі мен дунай аралығын қамтыса, Кумания шығыста Еділ өзенінен басталып, батыста Дунай өзеніне дейін жетеді. Яғни, Кумания Дешті- Қыпшақтың құрамына кіреді. Қыпшақтар Қазақстанның, Өзбекстанның, Оңтүстік Ресейдің, Солтүстік Кавказдың, Молдавия мен Венгрияның территориясында қоныстанды.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [1], 28-33 бет.; [6], 15-27 бет.

Тақырып 5. Қыпшақтардың этникалық және саяси тарихы.

1 Қыпшақтардың монғолдармен күресі және олардың Чингизидтер құрамындағы арғы тарихи тағдырлары

2 Қыпшақ тайпаларының әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі және саяси ұйымдасуы

Бірқатар маңызды ғылыми жетістіктер орын алды. Қытай дереккөздерінің негізінде ғұндардың құрамындағы қыпшақ тайпаларының бастапқы тарихы қалпына келтірілді. Алтайлықтар, түрікмендер және

қарақалпақтар құрамында қыпшақ тайпалары анықталды. Ғалымдар ортағасырлық дәуірдегі қыпшақ тайпаларының басқа көршілес тайпалармен өзара қарым-қатынасы мәселесіне таяп келді. Бұл дегеніміз қыпшақ тайпаларының оғыз, қаңлы, қарақытай, қара коблуктар, торктер, қоңыраттар және монғолдар. Сол арқылы қыпшақ сюжеттерінің ізденіс географиясы кеңейген болатын, түркітілдес халықтар құрамындағы қыпшақтардың тарихы зерттелді. Мұсылман авторларының тарихи дереккөздері, қытайдың әулеттік хроникалары, орыс жылнамалары, әртүрлі халықтардың фольклорлық дереккөздері ғылыми айналымға енгізілуде. Осының барлығы қыпшақтану саласында гуманитарлық зерттеулерді жалғастыруға негіз жасады.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [1], 35-41 бет.; [2], 40-56 бет.; [9], 198-206 бет.

Тема 6. Қыпшақ, қимақ және кумандардың қоныстануының тарихи деректері

1 Половецтер қалаларының орналасқан жері

2 Половецтердің территориялық топтарын бөліп көрсету

К.В. Кудряшовтың еңбектері қыпшақ-половецтердің қоныстануының нақты ареалын анықтауға, орыс деректері бойынша белгілі географиялық ориентирлерді анықтауға ықпалдасты, Киев Русі мен половецтердің қарым-қатынастының әскери-саяси оқиғаларының желісін тарихи географияның шынайы орындарына белгілеп берді.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [1], 42-45 бет.; [6], 33-46 бет.

Тақырып 7. Қыпшақтардың шаруашылығы мен мәдениеті.

1 Қыпшақтар әдебиетінің тілдік классификациялау мәселесі

2 Орыс және қыпшақтардың тіл мен әдебиеттегі байланыстары

3 Діни көз-қарастары және отбасылық-некелік қатынастары

Кеңестік тарихи мектепте зерттеушілердің назарлары біртіндеп половецтер мен орыстардың әскери-саяси байланыстар саласынан мәдени өзара ықпалдастығы, материалдық және рухани саласына ауысып келеді. Бірінші орынға қыпшақ-половецтердің экономикасы, әскери ісі, этнографиялық тұрмысы және тілі мәселелері шығады. Бұрынғыдай, қыпшақ қоғамындағы отырықшылық, қала мәдениеті, әлеуметтік-саяси ұйымдасуы мен мемлекеттілігінің, және сонымен қатар, отбасылық-дәстүрлік жағына көп көңіл бөлінбей отыр.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [10], 22-45 бет.; [9], 28-35 бет.

Тақырып 8. Қыпшақ, қимақ және кумандардың қоныстануының тарихи деректері

1 Ежелгі орыс-половецтердің саяси байланыстары және ежелгі орыс әдебиет ескерткіштері

2 Тарихи деректер негізінде қыпшақ ономастикасы

Зерттеушілер жаңа жазба, археологиялық және фольклорлық деректерді қолдану арқылы кең дерекнама қоры негізінде қыпшақ тайпаларының «ішкі» тарихын тереңірек зерттеуге жақынды. Тарихнамалық материалдарды талдаудан монғол шапқыншылығы қыпшақ халықтығының толық қалыптасу үдерісін тоқтатты және қазіргі түрік халықтарының қыпшақ этникалық компонентінің құруға қатысу бағытында үдерісті бағыттады. Қыпшақ тілі көптеген түрік халықтарының тілдері мен әдебиетіе қалыптастыруы мен дамуына зор үлес қосты.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [1], 28-33 бет.; [3], 245-270 бет.; [4], 28-33 бет.; [9], 15-27 бет.; [8], 153-164 бет.; [7], 518-542 бет.

Тақырып 9. Қыпшақ тайпаларының географиялық жерсінуінің археологиялық және дерекнамалық тұрғыдан мәселелерінің шешілуі

1 Кумания тарихи деректер негізінде

2 Қыпшақтардың өмір сүру ареалдары жөнінде аймақтық, археологиялық зерттеулер

Қыпшақ тайпаларының таралуын тарихи және этнографиялық зерттеуге негізделген еңбектермен қатар археологиялық зерттеулер де нақты анықтайды. Кеңес археологтарының зерттеуінің арқасында кумандардың, қыпшақтар-половецтердің географиялық ареалдары анықталды.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [9], 38-50 бет.; [10], 218-226 бет.

Тақырып 10. Қыпшақтардың шаруашылығы мен мәдениетінің мәселелерін игергеннен кейінгі көшпелілер қоғамының ерекшеліктерін қарастыру

1 Қазіргі түркі тілдері мен әдебиетінің қалыптасуына қыпшақ тілінің әсері

2 Қыпшақ этнонимиясы

3 Қыпшақтардың діни наным-сенімі

Бақсылық қыпшақтардың діни негізінің, аруақтарға және мерт болған көсемдерге табыну негізі болды. Көшпенділердің жартысы ислам мен христиан дінін қабылдағаны тұрғындарды жерлеу әдет-ғұрпынан байқалды. Жерлеу әдет-ғұрпы аймақтағы саяси және экономикалық жағдайларға сай өзгерді.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [4], 78-99 бет.; [7], 518-542 бет.; [9], 174-179 бет.; [10], 56-59 бет.

Тема 11. Қыпшақ мемлекеттілігі

1 Б.Е. Көмековтың қыпшақ мемлекеттілігі жөніндегі концепциясы

2 Қазақстан және шетел зерттеушілерінің еңбектерінде қыпшақ мемлекеттілігінің мәселесінің көтерілуі

Қыпшақтардың мемлекеттілігінің барлығын жақтаушылар арасында екі көзқарасқа бөлінеді. Зерттеушілердің көбі қыпшақтардың өз ішінде Шығыс және Батыс Дешті-Қыпшақ бөлек мемлекеттік этносаяси және этнотерриториялды бірлестікке бөлуді ұсынады. Бұл бірлестіктер отырықшы-жер өңдеу мемлекеттері мен халықтарынан бір бірінен әр түрлі дәрежеде орналасқан. Б.Е. Көмеков басқа көзқарасты ұсынады. Ғалым қыпшақ мемлекеттілігін өзінің ежелгі түрік дәстүрлері бар біртұтас жүйе ретінде қарастыруды ұсынады. Қыпшақ мемлекетінің батыс және шығыс екі қанатына бөлінуі қыпшақ тайпаларының жартысының батысқа көшуімен байланысты болды. Шығыс Қыпшақ хандығы мемлекетте жетекші орынды алды, ал Батыс Қыпшақ конфедерациясы Шығыс Дешті-Қыпшақтан тәуелді болды.

Семинарда оқытушы пән бойынша сабақтардың конспектіні тексереді, тәжірибелік сабақтарда сұрақтар таңдалады, дискуссиялық мәселелер талданады, тақырыптың проблемалық аспектілері қарастырылады, орындалған жұмысқа баға қойылады. Жұмыс нәтижесінде, студент тақырып материалдарын білу керек, оны оқи білу, ақпаратты талдау икемі болуы тиіс.

Ұсынылатын әдебиеттер: [1], 100-106 бет.; [3], 245-270 бет.; [4], 182-195 бет.; [9], 189-198 бет.

Ұсынылатын әдебиеттер тізімі

Негізгі әдебиет

1. Кузембаев Н.Е. История изучения кипчакских племен в России (XVIII – XX вв.). – Алматы, 2011. – 158 с.
2. Кузембаев Н.Е. Историография кипчаковедческих исследований в российской исторической науке (XVIII – XX вв.). – Алматы, 2011. – 113 с.
3. Есмағамбетов К.Л. Этнополитические процессы на территории Казахстана в древности и средние века: обзор зарубежной литературы // Есмағамбетов К. Тарих таңдақтары. Бірінші кітап. – А.: Арыс, 2008. – 416 бет. – Б. 245-270.

Қосымша әдебиет

4. Кумеков Б.Е. Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам. – А.-А.: Наука, 1972. – 156 с.
5. Бартольд В.В. Новый труд о половцах // Сочинения. – М., 1968. – Т. V. – С. 392-408.
6. Кудряшов К.В. Половецкая степь. Очерк исторической географии. – М.: ОГИЗ Гос. изд-во географ. лит-ры, 1948. – 162 с.
7. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Кыпчакская Степь в 945–1225 гг. // Гумилев Л.Н. Ритмы Цивилизации / Предислов. С.Б. Лаврова. – М.: Экопрос, 1993. – 576 с. – С. 518-542.
8. Кляшторный С.Г. Кипчаки в рунических памятниках // Turcologica. 1986. К восьмидесятилетию академика А.Н. Кононова. – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1986. – 302 с. – С. 153-164.
9. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники. – М.: МГУ, 1966. – 274 с.
10. Савинов Д.Г. Народы Южной Сибири в древнетюркскую эпоху. – Л.: ЛГУ, 1984. – 175 с.